

Zihin Haritalarını ve Geleceğin Gizli Sokaklarını Aydınlatan Bir Bilim İnsanı: Prof. Dr. İlhan Tekeli

Gökmen Argun¹

Şehircilik disiplininin mimarlıktan farkının yeterince ortaya konmadığı bir dünyaya ve Cumhuriyetin geleceğine inanan eğitilmiş bir avuç insan dışında kimsesiz olduğu bir coğrafyaya doğar İlhan Tekeli. Eve gazetelerin geldiği, radyo gazetesinin birlikte dinlendiği, akşam yemeklerinde ülke gündeminin konuşulduğu, babaannelerin, enişterin olduğu ve meraklı bir çocuğu hayal gücüyle kucaklamaya yetecek kadar büyük bahçesi olan bir evde büyür. Doğduğu kenti tepeden seyredebildiği gibi süslü arabasıyla İkinci Dünya Savaşı'nın büyükelçisini, savaşa İzmir'in uzun süren romansını ve meydanları, sokakları ve insanlarıyla bir şehrin şekil alışını gözlemlene fırsatını bulur. Bir yaz tatilini Kemeraltı sahaflarının önünde oturup her gün bir kitap bitirerek geçirir. Az sayıda olan ve dönem aydınlarının öğretmenlik yaptığı lise eğitiminden sonra İTÜ'de mimarlık okumaya giden kardeşinin ardından, mimarlığın o zaman kardeşi sayılan inşaat mühendisliği okumak için ayrılır İzmir'den. Annesi uğurlarken bu gidişin geri dönüşü olmayacağını Tekeli'nin bundan sonra hep geleceğe yürüyeceğini öngörür.

Dönemin Türkiye'deki ekonomik, siyasi ya da sosyal her gelişmeyi takip eden duyarlı biridir. Tek partili dönemin ardından 1960 darbesine kadar iktidarda kalan Demokrat Parti'nin şehirlerde bıraktığı yaralar üzerine düşünür, konuşur, tartışır. İnşaat ölçeği rol almak istediği kapsama yeterli gelmez, askerliğini yaparken aynı anda şehircilik eğitimi almayı aklına koyar. Sınırlara itaat etmek, gözünü geleceğe dikmiş tutkulu bir adam için uygun değil-

¹ National Coordinator, GEF Small Grants Programme Turkey,
E-mail: gökmen.argun@undp.org

dir. Bir yedek subay asker için, eğitimine devam etme engeli, sürpriz bir gezinin neticesinde kurulan dostluğun ve güvenin sonucu bizzat paşa tarafından kaldırılır. Yeni kurulan ODTÜ'nün ilk şehir planlama öğrencilerinden olur, ki 3 kişiliktir ve asıl hikâye şimdi başlar.

Bu yeni ortam; deneysel, kapsayıcı, tam anlamıyla ülkenin planlama ve kalkınma gündeminde yaşanan sorunları anlamak ve çözmek için hocalarla öğrencilerin görgü ve deneyimlerini çekinmeden çarpıştılabilecekleri farklı bir ortamdır. Geleceğe yön vermede kararlı, düşünen ve tartışan bir zihin için uygun verimli bir zemin işlevi görür ODTÜ. İnegöl-Hayriye Köyü'nün kırsal kalkınmasına yönelik üniversiteye gelen plan hazırlama teklifleriyle başlayan pek çok çalışmada titizlikle merakını ve birikimini ortaya koyar. Akademiden bir süredir uzak kalıp birikmiş heyecanını yanında getiren Mübeccel Kıray'la teorikle ampirik, rasyonel planlama ve sosyal bilim metodlarının çarpıştığı tartışmalarda Tekeli başı çeker. Dönemin en değerli aydınlarının düzenli toplanıp yemek masasında görüş alışverişinde bulunduğu akşamlara, başlangıçta bir öğrenci olarak davet edilir. Yaşar Kemal, Behice Boran gibi isimlerin de katıldığı bu yemeklerde ülke meselelerini farklı açılardan dinleme olanağı yanında kendi bilgi ve gözlemlerini üretme ve paylaşma olanağını bulur. Buna bir de felsefeci ve tarihçi Nusret Hızır'ın salı akşamları Ayşe Abla Koleji sıralarında verdiği mantık ve felsefe dersleri eklenir. Kendi tabiriyle rahle-i tedrisatın sağladığı felsefe akımları yanında bilginin doğasını, kaynağını, kapsamını değerlendirmeye ilgili epistemoloji bilgisi Tekeli'ye sahadaki güncel tanıklık ve örneklerin özgünlüğünü ayırt edebilmek yanında kürenin uzak köşelerinde geliştirilmiş her türlü teori ve önermenin geçerliliğini değerlendirme ve sınama kabiliyeti kazandırır.

Üniversite sonrası resmî kurumlarda, çeşitli ulusal planlama çalışmalarında önemli roller alır, tanıklığını ülkenin en az erişilen en az ayak basılmış bölgelerine kadar genişletir. Bu sırada ABD'de eğitime gider. Pennsylvania Üniversitesi yanında MIT ve Harvard Üniversiteleri'nde de derslere katılır. Dönemin büyük planlama projelerini bizzat yerinde ziyaret eder. Ders öncesi tüm önerilen makaleleri okuyarak ve kendi coğrafyasının deneyimleriyle karşılaştırarak önerilen kuram ve kavramları sınyayabilen, geliştirebilen ve dönemin Walter Isard, William Alonso gibi önemli isimleri karşısında iddia ortaya koyabilen bir bilim insanına dönüşür. Ağırıklı olarak ekonomistlerin tasarladığı bölge planlama alanının kendi ayakları üzerinde yükselmesinde uluslararası ölçekte katkı koyar, sayısız kuramın, yöntemin tanımlanmasını ve uygulanmasını sağlar. John Friedmann'ın davetiyle UCLA'de ve 50 yılı aşkın ODTÜ'de deneysel ortamın korunmasını ve geliştirilmesini gözeterek ve her bir planlama deneyimine yeni ve çarpıcı bir arayış ve çözüm ekleyerek

öğrencilerini yetiştirir. Şehir Plancıları Odası gibi pek çok sivil örgütün kurulmasında da öncülük eder. Türkiye'nin şehir planlama, bölge planlama, makro coğrafya, iktisat politikası, tarih, belediyeçilik, sivil toplum, demokrasi ve bilim felsefesi alanındaki yüzlerce araştırma, uygulama ve yayınında -ansiklopediler de dahil- emeği geçer. Bu yayınlar iddialı yeni kuram ve kavramlar getiren yayınlardır. Kütüphanesi sanılan evindeki büyük kitaplıkta sadece bizzat ürettiği ya da katkı koyduğu eserlerine yer verir. Arşivlerin, saray kitaplıklarının ya da kayıtların eksik olduğu bir coğrafyada kişisel çabalara ihtiyaç olduğundan yola çıkarak bir apartman katında nadide belge ve haritaların da bulunduğu, kataloğun ve yerleşimin sahibinin zihninde olan paha biçilmez bir kişisel kütüphane kurar.

Tekeli, şehir ve bölge planlamayı disiplinler arası ve salt diğer disiplinlerin ortaya koyduklarını kullanan, onları bir araya getiren bir disiplin olarak tanımlamaz. Bu çoklu disiplin ortamında kendi disiplininin içini dolduracak nitelikte kavramlar geliştirebilen bir alan olarak konumlandırır. Kavramlar ve disiplinler arası seyahat eder ve planlama alanının geliştirilmesinin altını özenle çizer ve meslektaşlarını cesaretlendirir. Merak alanına yeni disiplinler eklerken geçmiş birikimlerine sırt çevirmez, aksine aralarındaki bağları inceler; örneğin, mühendisliğin kantitatif deneyimini sosyal çalışmalarına yansıtır ve teorik ve pratik arasında bırakılmaya çalışılan mesafeyi reddeder. Çok disiplinli olmanın temel işleyişini *"...bir yerde yaşıyorsun, belirli problemlerle karşı karşıyasın ve bir plancı olarak o sorunlara müdahale etme ihtiyacını her an hissediyorsun ve o problemlerle yaşarken bir alanın bilgisi yetmiyor, var olan kavramlar yetmediğinde yeni kavramlar üretip yolculuğuna devam etmen gerekiyor"* diye ifade eder Tekeli.

Yeni disiplinler arasında planlama tarihinden başlayarak Selim İlkin'le birlikte giriş yaptığı tarih alanı bir ölçüde öne çıkar denilebilir. Öte yandan, tarih mekân ilişkisine dair yenilikçi birkaç çalışma Tekeli'nin ilk ürünleri arasında da halihazırda yer almaktadır. Ancak bu yakınlama güçlendikçe, geniş bir kavrayışın alışkanlığıyla alanda ilerler ve modern tarih yazımı, tarih eğitimi ve çarpıcı dönemlere ışık tutan araştırmalarla öncü yayınlarda önemli rol oynar. Bu daha da öteye Türkiye'nin en değerli sivil toplum kurumlarından birinin kurulmasına kadar uzanacaktır. Tarih bilinci ve yazımını; temelde sivil toplum üretim alanı olarak tanımlayan; araçsal olmaktan olabildiğince uzak, yaşama anlam katabilen, ülkenin yurttaşları arasında çağdaş ve güçlü bir dayanışmayı olanaklı kılan bir alan olarak ifade eden Tarih Vakfı'nın kuruluşu pek çok açıdan yenilikçidir. Kendine özgü çalışma alanı yanında vakıf, sivil toplumun örgütlenme biçimleri üzerinde de geri bildirim

vereabilen ve örnek olan tutumuyla bir demokrasi arayışının uygulanması niteliğini de taşır.

Tekeli'nin siyaset sahnesi de dahil hem bilim insanı hem de sorumlu bir vatandaş olarak aktif rol oynadığı pek çok alan bulunuyor. Ancak bunu özetlemeye çalıştığımız yayın çalışmasının neredeyse iki yıldır sürdüğünü düşünürsek bu alanların tümüne değinmenin pek de kolay olmayacağı açıktır. Kısaca, Kalkınma Atölyesi'nin "Kalkınmaya Katkı Verenler" adlı programı kapsamında 5. Kitap; Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin kalkınmaya verdiği katkıyı yaşam hikayesi üzerinden anlatmayı hedefler. Bir bilim insanının kendini disiplinli bir şekilde güncelleyerek, kavramlar setini yenileyerek ve yeni kavramlar üreterek kurduğu yaşam hikayesini ülkemizde ve dünyada kalkınmanın kelime olarak kapsayamadığı tüm geleceği üretme ve dünü ve bugünü anlama biçimleri üzerinden anlatmaya çalıştığımız bir yayındır bu.

Programın temel hedefi, kalkınma alanında aktif roller üstlenen kişilerin deneyimleri aracılığıyla genç kuşakları teşvik etmek, bu alanda katkı verme potansiyeli olan gençlerin arasında iletişim ağları kurmak, onları yaşam hikayelerinin sahipleriyle bir araya getirmek ve cesaretlendirici ara etkinlikler düzenlemektir. Tüm bu süreçler öz kaynak ve gönüllü katkılarıyla yürütülür, bir yandan da gençlerin yayına ulaşabilmesi için toplu alımla gençlere hediye etme vb. dağıtım fırsatları için kurumlara yol gösterilir.

Böyle bir yayın çalışması hikâye edilen kişilerin farklılıklarına duysız değildir. Bu nedenle başlamadan önce çok kez bir araya geldik, anlatımı bir anlamda deneysel bir yapının üzerine Tekeli'nin temel hayat pratiğini takip ederek kurmaya çalıştık. Salt bu kurgu; doğrusal olmayan ve tarihsel bağlamda, akitildiğinde iç içe geçen çoklu doğasıyla kendine özgüdür. Okuyucunun hikayelerin dizilişinde bulacakları kolaylaştırılmış arka plan çok pencereli olması yanında Tekeli'nin konuşmalarından da alışkın olduğumuz zorlamayan, davetkar ve merak uyandıran bir anlatımla sunulur. Adeta kırıklı, çok yüzeyli ve içinden bir mekanizmayla parçaların yer değiştirebildiği dev bir heykelin etrafında dolaştığınız duygusu yaratır. 2020 yılının ikinci yarısında metinleri tamamlanacak olan bu hikâyenin görsel yerleştirilmesiyle en geç yıl sonunda tamamlanması hedefleniyor.

Kitapta ilk görüşmelerimizde anlatılan yaşam öyküsünde Tekeli'nin dört temel konuda saptamaları yer alır. Bu sorular karşısındaki tercihleri, Tekeli'nin yaşamının pozitif değerleri olarak ortaya çıkar ve temel pozisyonunu belirler. Kitapta anlatılan hayat öyküsünün temelinde yer alan bu dört kısa cevabın altında değerler problemlerine referanslar vardır. Yine de bu referansların birer sabit kabul edilmesi, Tekeli'nin yaşam pratiği ve yaklaşımının özüne aykırı olduğu unutulmamalıdır:

- **Birinci soru:** *Yaşam nedir, yaşamı yaşam yapan nedir?* Biri bireyci diğeri toplumu esas alan felsefi yaklaşımı Tekeli yeniden formüleştirecek cevaplar, ona göre yaşamak, yaşamın anlamlı olması ya da yaşamın temel işlevi toplumda kendine yer açabilmek, bir nevi kamusal özne olmaktır. Bu alan açabilmenin kişinin bireysel tatmini (hedonik) üzerine kurulu olup olmaması bu cevabın anahtarıdır. Üretmenin hem bireyci hem toplumsal yaklaşımı kapsadığına ve mutluluğun başkalarıyla birlikte aranabileceğine inanır, bu anlamda yaşama bakışı başından beri toplumdur.
- **İkinci soru:** *Yaşamı denetleyebilmek mi yahut kadere razı olmak mı?* Tekeli sorunun soruluş şekli; insanın yapabildikleriyle isteklerini uyumlu hale getirmenin dinamiğini kendisinde yaratabilmiş midir şeklinde değiştirir. Mutluluğu üretebilmek ancak yapabildikleriyle isteklerini uyumlu hale getirmektir bu sorunun da cevabı. Kapasite, koşul ve potansiyelleri dürüst ve hayale kapılmadan ele almayı gerektirir. Bu soruda vurgulanan, kişilerin yaptıkları sonucunda koşullara kızgın, kapasite konusunda hayal kırıklığına uğramış ve motivasyonunu yitirmiş olmaya sürüklenebileceğidir. Tam da bu aşamada ancak koşul ve potansiyelleri doğru anlamının ve yerleştirmenin sonucu ulaşılabilir kılacağı, gelişimin ortaya bir hedef koymaktan ibaret olmadığına işaret edilir.
- **Üçüncü soru,** ilkiyle ilintilidir: *Toplumun bir parçası olabilmek özgürlükle nasıl dengelenebilir?* Bu Tekeli'ye göre toplumun bir parçası olacağım diye çabalarken iç dünyadaki özgürlüğümü kaybediyor muyum sorusudur. Tekeli, bunu özgürlüğüm ayakta değilse ben toplumun aktif bir parçası olamam ve bu beni mutlu yapmaz ve mutlaka bir denge gerektirir şeklinde cevaplar. Bu öte yandan, toplumun kabul ettiği ve sırtını sıvazladığı bir konuda içindeki şüphelere kulak kabartacak kadar cesur olmak demektir.
- **Dördüncü soru:** *Yaşam bakımından kendi geleceğine ve dünyanın geleceğine nasıl yaklaşılır?* Bunu sonsuz olma yani bir tarihte ölecek olmaya karşı bir çözüm aramak olarak ifade etmek mümkün. Sistem içinde bazı çözümler önerilmiş: tıbbi kullanıp yaşamı uzatmak, çocuk sahibi olmak ve bir şekilde gençlerini geleceğe bırakmak gibi çözümler, bir de bunun yanında tüzel kişilikler kurarak üretime ve geleceğin sorularını cevaplamaya devam etmek var. İlhan Tekeli Şehircilik Kültürü Vakfı bu tercihin sonucu kurulan bir tüzel kişiliktir. Tekeli bu vakfın başkanı değildir. Vakıf, bu birikim etrafında ve ortak değerler üzerinde birleşen alanın uzmanlarının oluşturduğu başta Anadolu olmak üzere dünyada yerleşmelerin gelişim ve dönüşümü alanında düşünürken Türkiye'nin vicdanı olmayı hedefleyen bir yapıdır. Öte yandan Tekeli asıl cevabı "filmin sonuna geldik"

duygusunun doğmasını önlemek olarak düşünür, bu yolculukta önünde geçmiş mi yoksa gelecek mi var diye sorar, emekliliğinin peşinde kenara çekilmeyi arzulayanlara da bir sorudur bu. Bu kez anne Tekeli'nin yıllar önce hep ileriye yürüyecek, gözünü geleceği şekillendirmeye diken oğlu adına cevabı verdiğini söyleyebiliriz.

Kalkınmaya Katkı Verenler Programı çerçevesindeki gençlere yol göstericilik hedefine uygun olarak Tekeli'nin kısa tanışmalarda, kitaplarını okumada, konuşmalarını dinlemede farkında olmadan karşısındakine öğrettikleri üzerine şahsıma ait belki bir iki not eklemem uygun olur diye düşünüyorum:

Düşünme dürtüsünü temel insani becerilerden biri olarak adeta verilmiş kabul ederiz, böylece düşünme yöntemimizi, sürecimizi gözden geçirmek pek aklımıza gelmez. Tekeli'den düşünme eylemimizin ön kabulleri, hipotezleri, dayanak verileri, kavramlarını gözden geçirebileceğimizi, epistemolojik referansları kullanarak bu eylemi; sonucu zenginleştirme veya sorunu çözmeye yöneltebileceğimizi öğreniriz. Zihnimizdeki haritayı sadece iki boyutlu okuyabilsek bile bir düşünme pratiği geliştirmek, hiç olmazsa analitik, zihnimizin geçmediğimiz sokaklarında, ışıkları hiç yakılmamış meydanlarında adeta şalteri kaldırmak gibidir. Aydınlanan yollar yeni yatay hatta dikey bağlantıları görmemizi sağlar. Bu başlı başına eğlencelidir bir yandan da. Bu gezintinin kendisine hiç bahsetmediğim bir yanı daha var benim için. Kitap için buluşmalarımızda arka planda zihnimde Mozart çalıyormuşçasına bir coşku başlar, melodilerden önce güçlü ritmi öylesine geliverir, bu coşku kavramamı kolaylaştırır, dikkatim bu sayede bozulmaz, zamanın nasıl geçtiğini anlamam.

Ne kadar çok sayıda kitap okunduğu gerçekçi bir gösterge değildir. Tekeli, bir kitabı eline aldığı anda hangi kavramların kullanıldığını, yeni ne söylendiğini, bu temel üzerinde kurduğu ilgilerle tutarlı bir anlatım sunup sunmadığını gözlemleyebileceğimizi söyler. Yığınla kitap okumak, sayısız toplantıya katılmak ya da birbirinin aynı sunum veya konuşma dinlemek yerine; yeni ne öğrendiğimize ve onu birikimimize nasıl kattığımıza, hangi yeni soruları bize getirdiğine kısaca nitelik ve kalite referanslarına bakabileceğimizi hatırlatır.

Büyük ve eski kütüphanelerde kalın ve tozlu kitaplarla çalışan, kasabanın olay kayıtlarını, kişilerin yüzlerce yıl öncesinde tutulmuş gezi notlarını, günlüklerini, fotoğraf, belge ya da koleksiyonlarını inceleyen karakterleri çoğunlukla filmlerde görürüz. Ancak ülkemizde padişahlara ait büyük kütüphaneler, özenle ve en küçük detayına kadar saklanmış belge, kayıt, gezi yazıları,

günlükler türünden sahip olduklarımız kısıtlı sayıdadır. Dağınık ve sınıflandırılmamış yayın belge ve haritalara kişisel kütüphanesiyle sahip çıkan Tekeli, tarihi belgeler üzerine çalışmalarıyla bize kişisel ve özenle tutulmuş bir bilginin geçmişi olduğu kadar geleceği de aydınlatabileceğini gösterir. Ailemize, kendimize, çalışma ve merak alanımıza dair öznel tarihimizin anahtar belgelerinin; pasaportların, fotoğrafların, lisede çizilmiş portrenizin, taslaklarınızın düzenli bir şekilde erişilebilir olması yanında sanatsal öğelerin -tablo, heykel vb.- zihin ve duygu haritamıza zenginlik kazandırdığını anımsatır.

Özeleştirici bana göre eski bir kavram der Tekeli, inatlaşıp 50 sene sonra özeleştirici yapılması yerine her an değişebilen, seçilen yolun olası getirilerini izleyebilen, sonuçlarını olabildiğince öngörebilen ikinci bir gözün varlığı düşünme dinamiğinde yer almalıdır. Önemli bir karar aşamasında ya da planlama sürecinde salt birkaç kişinin değil daha kolektif aklın ve katılımcılığın da vurgulandığı bir anlayıştır bu.

İddialı bir tutum yanında iktidar arzusunu nasıl getirmez diye bir soru da ben eklemek isterim. ODTÜ’de hoca ve öğrenci ilişkisinde kimin sözü geçere odaklanılmaz. Odak, yaşayan bir soruna çözüm getirmektir. Oysa değerli bir birikimi bilgiyi ya da öneriyi elinde tutanlar için bu yolu izlemek ve iktidar aramamak öyle kolay değildir. Bazen bu iktidar arzusuyla bilginin uzun süreler hatta geçerliliğini yitirene kadar saklı kaldığına tanık oluruz. Tekeli konuşmalarına ve yayınlarına özenli bir giriş notuyla başlar, ne anlatacağının çerçevesini çizer ve anlatımını kendi değerini vurgulamak yerine ciddiyetle konuyu anlaşılır kılmaya odaklanır. Başlangıçta kurduğu çerçeveye sadık kalacak şekilde konuyu karıştırmadan ve beklenmedik ayrıntılar eklemekten sonuçlandırır. Bu temel bir tutumun yansımasıdır. Ayrıca karşısındakini dinler, geri bildirimler yetersiz olsa bile açık ve karşılıklı bir iletişimi özenle kurar. Bu, ülkemizde büyük adamlar karşısında edilgen, itaatkâr, karşılıklı bilgiyi işleme dinamiğinden yoksun, soru sormadan, bağlantılar kurmadan pasif hatta bir ölçüde korkak dinleyici kültürüne karşı demokratik bir duruştur.

İddiası olmayan bir hayat eksiktir. Tekeli mevcut sorunlara eski ya da mevcut kavramlarla yaklaşmanın tekrarlar yarattığını, nitelikli bir çözüm ve cevap bulmak adına sorunun kısır döngüsünü bozmak için her meseleyi ele alırken yeni kavram veya kavram setleri üretmek gerekeceğini vurgular. Bu kavramları ortaya koymak iddia ve bu iddiayı güçlü kılacak kadar güçlü bir ön çalışma ve sınama gerektirir. Teorik ve ampirik çalışma işte burada birbirinden ayrılmaz ve tek başlarına düşünülemez.

İlişkilerinde yol arkadaşlarına duyduğu derin sevgiyi ve saygıyı yayınlarda emeği geçen isimleri özenle anmasından, bir ödülü karşılamaadaki mütevaziliğinden, tanımadığı birinden gelen telefona cevap verirken ya da eski

bir öğrencisinin günlük sızlanmalarını dinlerken gösterdiği candan tavırdan, kapısının önünü tutmuş kediyi gülümseyerek kollamasından ve bir planıcı olarak şehre, şehrin insanlarına bir araya gelebilecekleri mekanları, kararlara dahil olma fırsatını sağlayabilmek ve derinleştirilen bir demokrasiyi hayatlarımıza sunmak için gösterdiği amansız gayretten hemen anlarız. Bu duyarlı ve iddialı bilim insanının dört soruda değerlendirdiği dengeyi yakaladığına şüphe yoktur.

Prof. Dr. İlhan Tekeli, öğrencilerine, çalışma arkadaşlarına, meslektaşlarına, tarihçilere, siyasetçilere, yerel yöneticilere, diğer bilim dallarındaki uzmanlara ve çok önemli sanatçılara ilham vermiştir ve önünde sadece gelecek ve ürettikleriyle üretilen, o ürünlerin de ürün verdiği dallanmış budaklanmış bir sonsuzluk vardır.